

ÎNMORMÎNTĂRI PECENEGE DIN CÎMPIA DUNĂRII

DE

M. SÂMPETRU

O problemă complicată de care s-a lovit arheologia de la început a fost separarea și atribuirea înmormintărilor nomazilor tiurci din stepele nord-pontice unui anumit grup, peceneg, uz sau cuman.

Începutul a fost făcut cu înmormintările din gorganele situate în bazinul râului Ros (Porosie) din regiunea Kiev cercetate încă la sfârșitul veacului trecut de către N. E. Brandenburg.

Au urmat săpăturile din movilele din zona Harkov-Dnepropetrovsk (Ecaterinoslav) la începutul secolului XX, ale lui Goșkevici, Miller, Harlamov, Trefilev, Evarnițki, Samokvasov și Gorodțov.

În perioada dintre cele două războaie și după cel de-al doilea război mondial s-a adăugat cercetarea necropolei nomazilor de lângă Sarkel-Belaia Veja, de către arheologii A. P. Kruglov, în prima perioadă și S. A. Pletneva în cea de a doua. Descoperirea altor înmormintări în tumulii risipiți în stepă, de la Ural pînă la Dunăre, a sporit numărul monumentelor de acest fel, întregind imaginea de ansamblu.

În cele din urmă s-a ajuns la separarea înmormintărilor cumanilor de cele ale pecenegilor și uzilor pe baza caracteristicilor mormintelor și a deosebirilor de ritual, a cronologiei acestor monumente întemeiată pe inventarul funerar și a descrierilor rămase de la călătorii arabi sau occidentali.

În tratarea problemei s-a plecat de la cronologia și atribuirea etnică a curganelor din Porosie făcută de către N. E. Brandenburg, V. A. Gorodțov și A. A. Spițin. N. D. Meț¹, care a sintetizat descoperirile din Porosie

---

¹ Pentru săpăturile făcute în tumulii din regiunile situate în nordul Mării Negre și interpretările asupra ritualului înmormintărilor de nomazi tiurci tirzii și datarea acestora, vezi N. D. Meț, KSIIMK, 23, 1948, p. 45—49; M. I. Artamonov, MIA, 62, 1958, p. 76—83; idem, *Istoriia Hazar*, Leningrad, 1962, p. 418—419 și 423; S. A. Pletneva, MIA, 62, 1958, p. 151—152 și 153—186; idem, MIA, 109, 1963, p. 218 și notele 1—3 la aceeași pagină; p. 237—240 și 258. L. P. Ziablin, *Arheologičeskie pamjatniki kočevnikov X—XIV vv. Vostočnoj Evropy*, Moscova, 1952 (autoreferat) apud L. S. Kuhareva, *Isledovanija po arheologii SSSR*, Leningrad, 1961, p. 201 și nota 13. După G. A. Fedorov-Davidov, *Kočevniki Vostočnoj Evropy pod vlast'ju zolotoordynskih hanov*, Moscova, 1966, p. 7, L. P. Ziablin a atribuit uzilor înmormintările din Porosie în care s-a găsit schelet de cal.

și bazinul Donului și Donețului pe baza caracteristicilor inventarului funerar compus din piese de harnașament și arme și a depunerilor rituale din morminte, a constatat că celor două grupe mari formate din îngropări de înhumatie în tumuli cu părți din trupul unui cal depuse lângă răposat sau cu depunerea calului întreg, stabilite de A. A. Spițin, le corespundea întotdeauna un anumit tip de piese de inventar și o anumită repartizare teritorială.

După relatările letopisețelor rusești, care își găsesc confirmarea în toponimia păstrată, uzii numiți *torki*, fuseseră așezați ca vasali ai cnejilor ruși de la Kiev spre a fi folosiți drept pavază împotriva cumanilor, pe Ros, Rossava și pe Doneț (la Slaviansk, numit Torom în vechime), pe Don, pe Nipru și riul Bahmut. În documente apar ulterior, împreună cu alți nomazi, sub denumirea generică de *cerniie klobuki* („glugile negre”). Așezarea acestor grupuri de uzi ca vasali a avut loc după înfringerea lor de către bizantini din 1065, când parte din uzi au trecut înapoi peste Dunăre.

Nomazii îngropați în tumulii din Porosie erau întinși pe spate cu capul spre apus, având în stînga un cal întreg cu botul spre vest sau părți din trupul unui cal. În gorganele cu morminte în care s-a găsit schelet de cal s-au descoperit întotdeauna zăbăluțe (zăbale formate din două bare unite la mijloc prin două inelușe) și un tip deosebit de sabie.

În înmormintările din tumulii în care s-au aflat doar părți din scheletul calului (craniul și oasele de la picioare), așezarea se făcea tot după un anumit ritual : capul calului cu botul spre vest, lângă capul răposatului, picioarele perechi din față erau depuse lângă capul calului, cu copitele spre apus, iar picioarele dinapoi tot în lung spre picioarele defunctului, cu copitele spre răsărit.

În mormintele în care se depuseseră doar capul și picioarele calului s-au găsit aproape întotdeauna zăbale dintr-o singură bară (cu bară-muștiuc simplă), cu ochiuri la capete prin care erau petrecute inelele mobile și sabia-konciar. Doar în trei morminte s-au găsit zăbale cu indoitură împreună cu craniul de cal și oase de la picioare. N. D. Meș, considera că răposaii îngropați în morminte cu părți din trupul calului având în inventar zăbala cu o singură bară sînt uzi (*torki*), întemeindu-se pe relatările lui Ibn Fadlan, care descriind obiceiul de înmormintare al uzilor afirmă că ei depuneau în mormint capul, picioarele, pielea și coada calului. Grupul celor îngropați cu cal întreg, având zăbăluțe în inventarul funerar nu îl atribuie vreunui neam nomad anume.

L. P. Ziablin distinge la înmormintările nomazilor numiți „glugile negre” din tumulii studiați de N. D. Meș, de care a fost vorba mai înainte, două grupe. O grupă pe care o leagă de pecenegi, caracterizată prin înmormintări în care lângă răposat, așezat cu capul la vest, se depun ritual părți din trupul unui cal, într-o ordine strictă, arătată deja de către N. D. Meș și zăbala cu bară-muștiuc-simplă. După L. P. Ziablin, mormintele uzilor formează o altă grupă; acestea se deosebesc doar prin particularități de inventar de cele pecenege, îndeosebi prin prezența zăbăluțelor, prevăzute cu inele la capete.

În clasificarea lui L. P. Ziablin, o a treia grupă, cumană, cuprinde toate înmormintările din stepă care nu au caracteristicile de mai sus, specifice pentru „glugile negre”. Mormintele ce aparțin acestei grupe se deosebesc de grupele pecenegă și uză prin acoperișurile de lemn peste groapa

de mormint, prin clădirile de pietre din tumuli și elementele de inventar funerar ca și prin diversitatea orientării, unii răposați fiind așezați cu capul la vest, alții spre răsărit, sud sau nord. S. A. Pletneva prezintă pentru trăsăturile ritualului cuman și alte precizări față de cele înfățișate de L. P. Ziablin, și anume : o groapă de mormint separată pentru cal, cu depunerea unui cal întreg sau a capului și picioarelor de cal, iar la orientarea răposatului indică numai punctele cardinale vest și est. La cumani, în multe morminte calul lipsește cu desăvârșire. S. A. Pletneva socotește ca posibilă atribuirea îngropărilor din Porosie care au depuneri de cai întregi lângă răposat, berindeilor, trib apropiat cumanilor. În Porosie, afirmă autoarea, nu au fost plovți (cumani), singurul cimitir din această regiune în care sînt îngropați cumani aflați în slujba cneazului rus, căzuți în lupte aici, fiind cel de la Zelenki, însă aceștia nu făceau parte din uniunea „glugilor negre”, ci proveneau dintr-o așa-numiții cumani sălbatici.

M. D. Artamonov, ocupîndu-se de necropola tumulară a nomazilor de la Sarkel, consideră că grupa etnică reprezentată aici nu poate fi cumană, deoarece aceasta se datează înainte de apariția cumanilor în stepele de la apus de Volga (1055 e.n.) și pentru că ritualul funerar cuman prezintă deosebiri față de cel al nomazilor ce formau garnizoana cetății Sarkel-Belaia Veja. Atribuie grupul de înmormintări al populației nomade de la Sarkel-Belaia Veja uzilor și remarcă totodată că înmormintările uzilor și pecenegilor nu se pot separa în clipa de față pe cale arheologică.

Ocupîndu-se în mod special de necropola nomazilor de lângă Sarkel-Belaia Veja, S. A. Pletneva o atribuie pecenegilor și uzilor care le-ar fi succedat ca mercenari în perioada rusă, de după 965 e. n. Cei dintii au ca piesă de inventar caracteristică în morminte zăbala, în timp ce pentru uzi este specifică zăbăluța (zăbala cu indoitură). După S. A. Pletneva, necropola nomazilor de la Sarkel-Belaia Veja nu cuprinde materiale arheologice care să iasă din limitele sfîrșitului secolului IX — secolul XI e. n. Pentru sfîrșitul secolului al XI-lea consemnează prezența unor cumani cărora le atribuie mormîntul 15 din rambleul 19/1 în care scheletul era orientat cu capul la răsărit. S. A. Pletneva socotește că în Porosie uniunea vasală cuprindea în afară de uzi, pecenegi și berindei, grupe de nomazi care apar la jumătatea veacului al XII-lea în analele rusești sub denumirea comună de „glugile negre”.

G. A. Fedorov-Davidov², într-o sinteză a vestigiilor popoarelor nomade din stepele nord-pontice, în care citează peste o mie de complexe arheologice de acest fel, nu este de acord cu metoda tradițională de a împărți tot materialul pe rubrici etnice de înmormintări și critică în această privință pe N. D. Meț, L. P. Ziablin și S. A. Pletneva. G. A. Fedorov-Davidov consideră că lucrările autorilor citați au la bază trei greșeli metodologice, din care prima ar fi stabilirea unui anumit tip de ritual pentru o anumită grupă de nomazi, a doua folosirea unei piese de inventar larg răspîndită ca zăbala fără indoitură, de pildă, pentru determinări etnice, cea de-a treia ar fi lipsa unei scări cronologice de detaliu pentru materialele arheolo-

² G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 5—10, 115—116 (grupele cronologice) și p. 120—131 (clasificarea tipurilor de înmormintări tumulare ale nomazilor tiurci tîrzi); Vezi și O. A. Artamonova, *MIA*, 109, 1963, p. 9—10 (săpături în tumuli) și p. 105—106 (în mormintări de nomazi din necropola fără curgane de la Belaia Veja).

gice. Considerind datarea după analogii insuficientă, G. A. Fedorov-Davidov a făcut o clasificare tipologică a materialelor arheologice, confruntind tipurile care se întîlnesc laolaltă și separind formele care se datează.

Rezultatul acestei operațiuni a făcut posibilă separarea materialelor arheologice nomade tîrzii din tumuli în patru grupe cronologice, fiecare grupă fiind sub semnul unei dominații nomade, respectiv pecenegă, cumană, cumană premongolă sau a Hoardei de Aur. Apoi a făcut clasificarea tuturor tipurilor de înmormîntări și a alcătuit tabele de tipuri ce se întîlnesc în fiecare perioadă în anumite regiuni, și care erau dominante, în perioadele : pecenegă (I), cumană (II), premongolă (III) și mongolă (IV) și le-a localizat. În final a observat că există tipuri de înmormîntări ce merg fără schimbări în toate perioadele de mai sus ; totodată, s-au separat și alte ritualuri care într-o epocă anume se localizează într-o regiune și consideră că doar acestea din urmă pot fi raportate la o anumită grupă tribală și pot servi arheologic pentru determinarea unui neam nomad.

Observăm că G. A. Fedorov-Davidov clasifică în grupa a doua cronologică ³ (secolul al XII-lea e. n.) zăbala fără indoitură, cu inele simple la capete, notată cu indicativul V I.

În România (Muntenia), acest tip de zăbală apare în morminte de nomazi care, dacă folosim sistemul de clasificare al autorului amintit, s-ar încadra în grupa B, la tipurile II și III de înmormîntări cu excepția unui singur mormînt care corespunde grupei B, tipul X ⁴. Pînă acum nu dispunem de scări de șa în mormintele nomazilor din Cîmpia Munteniei ca să putem face o confruntare cu clasificarea făcută de G. A. Fedorov-Davidov.

Din păcate G. A. Fedorov-Davidov nu indică mormîntul, ritualul, inventarul și locul de găsire pentru fiecare din cele 36 de morminte din grupa I, 63 de morminte din grupa II, 9 morminte din grupa III și 179 de morminte din grupa IV, care reprezintă complexe de bază pentru întreaga clasificare ce o face, ca să ne putem da seama de corespondențele legitime dintre tipurile de zăbale, scări de șa și vîrfuri de săgeți, adică dintre elementele de inventar și de ritual pe de o parte și zonele de concentrare, pe perioade. Ca și M. I. Artamonov, G. A. Fedorov-Davidov este de părere că nu pot fi deosebite arheologic înmormîntările uzilor de ale pecenegilor ⁵.

Punctul nostru de vedere asupra vestigiilor turcomane va fi expus în lucrarea de față, întemeindu-ne pe monumentele rămase de la nomazi, descoperite în aria culturii Dridu, la nord de Dunăre, în spațiul de la răsărit și sud de Carpați.

Plecînd de la premisa că instalarea nomazilor într-o regiune unde nu fuseseră prezenți pînă atunci trebuie privită în legătură nemijlocită cu populația locală sedentară, vom căuta să privim evenimentele, reflectate arheologic, și sub acest raport. Mai întîi sub unghiul tulburării evoluției locale în spațiul de pătrundere și apoi sub cel al stabilizării situației. Deocamdată ne vom limita la aspectul topografic, precizînd zonele de pătrundere marcate prin descoperiri arheologice, aria cuprinsă de nomazi și modul cum se reflectă arheologic în așezările culturii Dridu venirea acestora.

³ G.A. Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 115.

⁴ Vezi mai jos tabelul grupelor și tipurilor de înmormîntări pecenege din șesul Munteniei întocmit de noi. Indicativele grupelor, cu chirilice la Fedorov-Davidov, au fost transcrise în lucrarea noastră în litere latine.

⁵ Idem, *op. cit.*, p. 141.

Descoperirile de îngropări ale nomazilor premongoli în tumulii din stepa Bugeacului sînt foarte puține. Judecînd după datele cele mai recente, furnizate de cîtred G. A. Fedorov-Davidov, din perioada I (secolele X—XI e. n.), în Bugeac ar fi un singur mormînt, cel de la Tuzla⁶. Din perioada a II-a (secolul al XII-lea) am avea patru înmormîntări⁷ descoperite la Grădiștea, Pavlovca și Sartî (2).

La S. A. Pletneva, mormîntul de la Grădiștea (cu indicația ca loc de găsire Ecaterinovca) și cel de la Pavlovca au fost trecute în grupa I⁸ (pecenegă) și încadrate cronologic, cel dintîi în secolele IX—X e. n., iar cel de al doilea în secolele X—XI e. n. După ritual și zăbală (în fiecare din cele două morminte amintite s-a găsit cîte o zăbală dintr-o singură bară) mormintele de la Grădiștea și Pavlovca se apropie de cele descoperite în Oîmpia Munteană. Încadrarea lor cronologică cea mai bună credem că ar fi în secolul al XI-lea, cel dintîi de la sfîrșitul acestui veac.

În mormîntul de la Pavlovca, în afară de zăbală, din inventarul funerar fac parte: o scară de șa, o cataramă în formă de liră cu două compartimente, virfuri de săgeți de fier, o sabie, o lamă de cuțit etc.

Scări de șa de tipul celor de la Pavlovca s-au descoperit la Sarkel în necropola tumulară⁹, unde apar împreună cu catarama în formă de liră

⁶ *Ibidem*, fig. 20, p. 140, nr. 962. Publicat de V.N. Stanko, ZOO, 1, (34), 1960, p. 281—284. Această publicație nu ne-a stat la îndemînă, însă după Fedorov-Davidov, din inventarul acestui mormînt face parte și pandantivul cordiform ajurat, de tip II în clasificarea numitului autor. Astfel de pandantive de bronz în formă de inimă sînt răspîndite pe un spațiu larg la sfîrșitul secolului X și în secolul XI. Vezi V.A. Filipenko, SA, 2, 1959, fig. 1/4, p. 240, exemplar găsit în mormînt nomad, datat cu dirhemi de la jumătatea secolului al X-lea. Inventarul mormîntului de nomad de la satul Lapas (regiunea Astrahan) a fost reprodus de M. I. Artamonov, *Istoriia Hazar*, Leningrad, 1962, p. 326. Astfel de pandantive s-au găsit la Garvân (Dinogetia) în Dobrogea (vezi, *Dinogetia*, I, București, 1967, fig. 168/10—14, p. 281).

În Muntenia s-a descoperit un pandantiv de acest tip la Străulești (București), în strat de locuire din perioada feudalismului timpuriu (vezi *MatIstMuz*, București, 6, 1968, fig. 10/1, p. 68). La Sarkel-Belaia Veja un astfel de pandantiv s-a aflat în gorganul 59 (S.A. Pletneva, MIA, 109, 1963, fig. 27/1, p. 256) iar două fragmente de pandantiv în stratul de locuire din secolul al XI-lea din cetate (*ibidem*, fig. 27/2 și 27/3, p. 256 și text p. 255). Printre materialele din necropola plană de la Sarkel-Belaia Veja publicate de O.A. Artamonova (*op. cit.*), nu întilnim astfel de pandantive, ceea ce ar fi un indiciu pentru datarea lor cu precădere pînă la jumătatea secolului XI, sau puțin după aceea. În Moldova, astfel de piese au fost semnalate și de curînd, una dintr-o descoperire mai veche provine dintr-un mormînt de la Todireni (jud. Botoșani) și o alta dintr-un complex arheologic scos la lumină recent la Berești (jud. Galați). Informații de la Victor Spinei și respectiv Dan Gh. Teodor, cărora le mulțumim. Fedorov-Davidov (*op. cit.*, p. 155) încadrează pandantivele ajurate în formă de inimă, în perioada I cronologică (secolele X—XI e.n.).

⁷ *Idem*, *op. cit.*, fig. 21, p. 146 (nr. 826 și 863, Grădiștea și Pavlovca) și nr. 903 și 904, Sartî.

⁸ S.A. Pletneva, MIA, 62, 1958, pentru tumulul nr. 1/11 de la Grădiștea și tumulul nr. 1/10 de la Pavlovca, p. 153, nota 3 și fig. 3/3, p. 157 respectiv fig. 4/9, p. 158. S.A. Pletneva trece în lista înmormîntărilor din grupa I din Bugeac încă un mormînt la Budachi (tumulul b/nr), despre care nu aflăm nici o lămurire în text sau ilustrație (*ibidem*, p. 153, nota 3). Mormîntul de la Grădiștea a fost publicat de T.G. Oboldueva, *Izvestiia-Chişinău*, 5 (25), 1955, p. 37 și 48 și fig. 9, p. 45 și fig. 10, p. 47. Îl datează în secolele IX—X e.n. Fedorov-Davidov indică la mormîntul de la Grădiștea (*op. cit.*, fig. 24, p. 162, nr. 826) o groapă separată pentru cal. Desigur că în acest caz nu ar fi peceneg. Însă la T.G. Oboldueva (*op. cit.*, p. 37 și 48 și fig. 9/1, p. 45) nu rezultă că ar fi avut o groapă separată pentru cal, ci se spune doar că la picioarele scheletului de bărbat zăceau craniul și oasele de la picioare ale unui cal (*ibidem*, p. 37). Pentru mormîntul de la Budachi se trimite la OAK, 1890, iar pentru cel de la Pavlovca la OAK, 1908, publicații ce nu ne-au fost accesibile.

⁹ Vezi S.A. Pletneva, MIA, 109, 1963, fig. 21 (nr. 1), p. 248. În legătură cu acest tip de scări de șa din necropola tumulară de la Sarkel, vezi S. S. Sorokin, MIA, 75, 1959, p. 150:

(cu două compartimente) sau cu catarama de fier îndoite la mijloc spre înăuntru ¹⁰. În cimitirul plan de la Sarkel-Belaia Veja nu s-au descoperit în săpături catarama de fier îndoite la mijloc însă s-au găsit în necropola tumulară. Catarama în formă de liră s-au găsit atât în necropola tumulară (curganele 54 și 41) cât și în cea fără curgane (mormintele 74 și 234). La Sarkel, catarama din ambele tipuri amintite mai sus se află și în același mormint, în tumulul 54. Cum cercelul cu glob terminal și manșon, din mormintul de la Grădiștea, este împreună cu o cataramă de fier îndoită la mijloc, cu capetele rotunjite, rezultă că același tip de cercel descoperit la Sarkel ar merge cronologic și cu catarama în formă de liră de la Pavlovca și cu scara de șa de acolo. Socotim deci, că mormintul de la Pavlovca discutat aici, nu poate fi prea depărtat în timp de cel de la Grădiștea; cel de la Pavlovca s-ar plasa poate puțin după jumătatea secolului al XI-lea, iar cel de la Grădiștea către sfârșitul secolului al XI-lea e.n. Cel de la Grădiștea fiind un mormint dublu are un inventar mai variat: în afară de zăbală, două vîrfuri de sulită, vîrfuri de săgeți, cataramă, amnar, bumbi, cercel, foarfece, tortițe (?) de fier.

Remarcăm că zăbala, cercelul, bumbii-clopoței și foarfecele din mormintul dublu de la Grădiștea sînt de același tip cu piesele din mormintul de femeie de la Sarkel, descoperit în gorganul 37.

Cercelul găsit la Sarkel este de aur ¹¹, iar cel de la Grădiștea de argint, însă sînt lucrate în aceeași tehnică și au aceeași formă (cu glob la capăt, făcut din două emisfere și cu manșon deasupra, la îmbinarea lor) și chiar dimensiuni apropiate.

Alte două piese din inventarul mormintului de la Grădiștea sînt de același tip cu piese asemănătoare din necropola tumulară de la Sarkel: catarama de fier cu capetele rotunjite și laturile lungi îndoite spre înăuntru ¹² își găsește analogii la Sarkel ¹³, în tumulii 54 și 41, iar amnarul din mormintul de la Grădiștea ¹⁴ are analogii la Sarkel ¹⁵ în gorganele 45 și 21. Se poate considera deci că îngropările amintite pot fi socotite sincronice sau cam din aceeași vreme.

S. A. Pletneva datează mormintul de la Grădiștea din secolele IX—X e.n., considerîndu-l peceneg ¹⁶, iar curganele 37 și 54 sînt datate de aceeași autoare ¹⁷ în secolele X—XI e. n. O anumită deosebire ar fi în ritual doar

¹⁰ S. A. Pletneva, *op. cit.*, fig. 23/2, p. 250 (curganul 54), fig. 27/12, p. 256 (curganul 41) — catarama de fier îndoite la mijloc; fig. 27/10 p. 256 (curganul 54) — cataramă în formă de liră; vezi și O. A. Artamonova, *op. cit.*, fig. 13, p. 22 (m. 234) și fig. 47/6 (m. 74, rambleul 24/6) — catarama în formă de liră. Un studiu recent în legătură cu catarama în formă de liră (cu două compartimente), Radu Harhoiu, SCIV, 23, 1972, p. 417—425.

¹¹ Vezi la S. A. Pletneva, MIA, 109, 1962, fig. 26/3, la p. 253 și p. 254; cel de la Grădiștea la T. G. Oboldueva, *op. cit.*, fig. 9/4 p. 45.

¹² T. G. Oboldueva, *op. cit.*, fig. 9/5, p. 45.

¹³ Vezi mai sus, nota 10.

¹⁴ T. G. Oboldueva, *op. cit.*, fig. 10/5 p. 47.

¹⁵ S. A. Pletneva, *op. cit.*, fig. 24/5, și 6.

¹⁶ Idem, MIA, 62, 1958, fig. 3/3, p. 157.

¹⁷ *Ibidem*, la fig. 4, p. 158 în legendă; tumulul 41 nu are o indicație cronologică specială. Dealtfel necropola tumulară de la Sarkel este datată de S. A. Pletneva în secolele X—XI (vezi MIA, 109, 1963, p. 240), iar la p. 258 în același studiu, autoarea consideră că la Sarkel în necropola tumulară nu există inventar care să iasă din limitele secolelor IX—XI. Am amintit că și tipul de foarfece de la Sarkel (MIA, 109, 1963, fig. 24, 8 p. 251) din curganul 47 este analog cu cel de la Grădiștea (vezi T. G. Oboldueva, *op. cit.*, fig. 9/2, p. 45).

în așezarea în mormintul de la Grădiștea a resturilor din trupul calului (capul și picioarele) la picioarele defunctului, în timp ce la Sarkel acestea fuseseră depuse în mormintele 37 și 41 la stînga iar în mormintul 54 la dreapta răposatului. Și virfurile de săgeți de fier și cele de sulită de la Grădiștea își află bune analogii la Sarkel-Belaia Veja¹⁸.

Acestea ar fi singurele descoperiri de înmormintări aparținînd nomazilor pecenege ce luaseră în stăpînire stepa dintre Prut și Nistru.

Precizăm că mormintul de la Grădiștea este situat în imediata apropiere a Valului lui Traian-de-Sus, puțin mai la nord.

G. A. Fedorov-Davîdov a încadrat mormintele de la Grădiștea și Pavlovca în secolul al XII-lea, în perioada dominației cumane, fără să le atribuie unui grup nomad anume¹⁹.

Pentru Bugeac nu avem, cel puțin după cunoștința noastră, deocamdată, săpături în așezări de tip Dridu publicate, ca să ne putem da seama de soarta așezărilor populației locale în vremea ocupării zonei de către pecenege. Ar fi important de știut ce așezări au supraviețuit loviturii și care nu au mai dăinuit, dacă unele s-au refăcut sau nu și cît de mare a fost șocul provocat de pătrunderea și instalarea nomazilor pecenege în această regiune de stepă. Mai ales ne-ar interesa dacă în stepa Bugeacului au existat așezări de tip Dridu în timpul stăpînirii pecenege.

Cercetările periegetice făcute în Bugeac au înregistrat o mulțime de așezări deschise din care s-a cules material ceramic datat global în secolele IX—X. Săpături s-au făcut doar la Krinicinoe pe malul lacului Ialpuș, lângă Bolgrad, iar la Sofiani, sondaje.

Din cele 89 locuri de tip Dridu identificate, 62 sînt așezări situate în zona lacurilor de apă dulce dunărene, iar în zona dinspre vărsarea Nistrului 27 (din care circa 14 mai jos de riul Botna). În aceste puncte s-a găsit ceramică aparținînd culturii Dridu din ambele specii, brună-roșcată cu decor de incizii în val și linii orizontale și cenușie ornamentată cu linii lustruite²⁰.

¹⁸ De pildă, pentru virfurile de săgeți de fier rombice, plate, de la Grădiștea vezi la S.S. Sorokin, *op. cit.*, fig. 29/15, p. 185 și p. 186; de asemeni la Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, fig. 3/9, p. 28, tipul B III, și la S.A. Pletneva, MIA. 109, fig. 17/10 (curganul 7) și fig. 17/14 (curganul 5) pentru cel de la fig. 10/3 din Izvestija-Chișinău, 5 (25), 1955.

¹⁹ În afară de aceste două morminte, notate cu nr. 826 și 863, același autor indică încă două înmormintări între cele patru din Bugeac din perioada a doua cronologică (secolul al XII-lea), la Sarti, notate cu nr. 903 și 904, pentru care nu se dă o descriere a ritualului și inventarului (morminte nemenționate de S.A. Pletneva), ci se trimite la lista înmormintărilor turcomane (p. 262) unde sînt trecute o serie de morminte din tumului cercetați de către F.I. Knauer, la sfîrșitul veacului trecut înșirate în listă de la nr. 903—908. Despre cele de la numerele 905—908, care nu sînt notate nici pe harta de la fig. 20, 21 și 22 nu se dă nici o lămurire. Pentru numerele 903 și 904, se trimite la F.I. Knauer, *CONL*, 3, p. 35 (nr. 903 din tumulul 1 și nr. 904 din tumulul 2). Posibil ca în cazul dat să fie vorba de săpăturile făcute în tumului de lângă Sărata în 1888—1889 de către F.I. Knauer, după cum rezultă din descrierea a două înmormintări secundare turcomane, făcută de L.S. Berg (*Bessarabija*, Petrograd, 1918, p. 39 și 40) după F.I. Knauer. Nu știm precis dacă mormintele descrise de L. S. Berg sînt cele notate de Fedorov-Davîdov cu numerele 903 și 904. În orice caz, ambele morminte sînt cumane, deoarece sînt înmormintări cu cal întreg lângă răposat și se deosebesc prin elementele de construcție ale tumulului, într-un caz și prin orientare în celălalt.

²⁰ G. F. Cebotarenko, în *Dalekoe Prošloie Moldavii*, Chișinău, 1969, p. 214—225, harta de la p. 227 și lista așezărilor la p. 228—229. Vezi și A.I. Furmanska, *Arheologija*, Kiev, 7, 1952, p. 150—152; G.B. Fedorov, *KS*, 105, 1965, p. 28 și M. M. Șmaglii, I.T. Cerniakov, *Arheologija*, Kiev, 19, 1965, fig. 1, p. 215 și p. 220—221.

Va fi foarte important de făcut precizarea datării așezărilor în chestiune, deoarece separarea cronologică are multe implicații și este impusă de altfel și de izvoarele istorice. Ne gândim în primul rând la *De administrando imperio* unde Constantin Porfirogenetul indică o stăpânire pecenegă în ținutul dintre Siret, Nistru și Dunăre în secolul al X-lea (desigur în regiunea de cîmpie). Privind lucrurile prin această prismă și dat fiind că majoritatea așezărilor pomenite se aflau în drumul nomazilor, precizarea datării, în secolul al IX-lea sau în cel de al X-lea, ar fi utilă, mai ales dacă izvorul amintit, care este de primă mână de altfel, rămîne în picioare în privința stăpînirii pecenege în secolul al X-lea în zona Bugeacului. Dacă o parte din așezările culturii Dridu se vor putea data în secolul al X-lea ²¹, atunci am avea dovada dăinuirii lor sub stăpînirea pecenegă, în caz că izvorul bizantin amintit va fi confirmat prin descoperirea unor îngropări pecenege din veacul al X-lea în Bugeac. În caz contrar, ar trebui dovedită falsitatea informației antice. Cele trei morminte pecenege cunoscute pînă acum în Bugeac se datează începînd cu jumătatea secolului al XI-lea și e greu de presupus că înainte de această dată stepa Bugeacului nu fusese cuprinsă de către pecenegi.

Pentru regiunea de la nord de Valul lui Traian-de-Sus și riul Botna, pînă la Nistru, situația a fost destul de bine clarificată în urma săpăturilor arheologice ²² ce s-au făcut în silvostepă în multe așezări atît slave, situate la nord, între Răut și Nistru și mai la nord de această zonă, cît și în așezările aparținînd culturii Dridu, aflate îndeobște la sud de apa Răutului. Desigur că dată fiind precizarea adusă de săpăturile arheologice, că distrugerii prin atac sînt consemnate în această zonă abia la jumătatea secolului al XI-lea și la începutul celui de al XII-lea, se pot trage două concluzii : pe de o parte, că nu putem avea în zona de la nord de Valul lui Traian-de-Sus, înmormîntări pecenege în timpul înainte de prima treime a secolului al XI-lea, iar pe de altă parte, că dacă se vor descoperi totuși astfel de vestigii desigur că se vor data după 1036—1048, cînd au început atacurile împotriva slavilor răsăriteni. De altfel acest lucru a mai fost subliniat în prezenta lucrare și în altă parte. Adăugăm doar că intervalul 1036—1048 reprezintă o scurtă perioadă de pace cu Bizanțul într-o situație nouă pentru Pecenegia. La 1034, observa Golubovski (de fapt 1036), pecenegii sînt pomeniți pentru ultima oară ca atacînd Rusia Kieviană, după care dispar din letopisețele rusești. La această dată, uzii ar fi atins Niprul aruncînd dincoace de fluviu cele patru triburi pecenege de la est de Nipru, situație în care unii pecenegi au rămas totuși la răsărit de Nipru. Deci înaintarea uzilor a avut ca efect restrîngerea teritorială a Patsinakiei la mai puțin de jumătate și înghesuirea pecenegilor în spațiul rămas. Menționăm că Patsinakia din vremea lui Constantin Porfirogenetul se extinsese

²¹ G. F. Cebotarenko, *Material'naja kul'tura Pervogo Bolgarskogo Carstva v Prutsko-Dnestrovskom Mezdureč'e*, Moscova, 1968 (autoreferat), p. 16—17 și p. 20 și 22—23, susține că în tot secolul X jumătatea de sud a teritoriului dintre Prut și Nistru (stepa Bugeacului) s-a aflat sub stăpînirea primului țarat bulgar pînă la începutul secolului al XI-lea; idem, *Kalfa-gorodišce VIII-X vv. na Dnestre*, Chișinău, 1973, p. 87—88.

²² I. G. Hîncu, *Ocerki istorii kul'tury Moldavii*, Chișinău, 1971, p. 120, 121, 122, 166; pentru distrugerea așezărilor slave de la nord de Răut vezi G. B. Fedorov, *KS*, 1953, 50, p. 104—126. Delimitarea ariilor culturale, dintre Prut și Nistru, nordică și sudică, din secolele IX-X, a fost făcută de Maria Coșea, *SCIV*, 9, 1958, 1, fig. 2, p. 83.

pînă la 1036 doar dincoace de Siret în Muntenia, în rest rămînînd aceeași ca întindere. În situația rezultată modificările survenite au creat o mare fierbere în sînul triburilor pecenege în teritoriul de la apus de Nipru, cunoscută din cronici ca o dispută între șefii pecenegi Tyrach și Kegen, ceartă axată pe atitudinea de luat față de amenințarea continuă a uzilor pe linia Niprului. În această conjunctură pecenegii au încetat atacurile asupra Bizanțului încheind un tratat, a cărui importanță a fost relevată decurînd²³, desigur ca să poată rezista nestingheriți uzilor. Totuși, uniunea pecenegă nu mai avea nici organizarea celor opt ținuturi și începuse să se destrame și ca efectiv prin trecerea pecenegilor conduși de Kegen în imperiu. Socotim că tocmai în această perioadă de timp de la 1036—1048 în care pecenegii nu mai atacă Imperiul bizantin și nici Rusia Kieviană deoarece nu mai sînt pomeniți în cronicile rusești, liberi de orice angajament militar în altă parte, au putut ataca pe slavii răsăriteni de pe Nistrul mijlociu de la nord de Răut, căutînd o ieșire în această direcție, la sud fiind blocați de Bizanț.

Probabil că pecenegii veniți acum de dincolo de Nipru să fi jucat rolul principal în numeroasele invazii făcute între 1027—1036 în sud și între 1036—1048 în nord.

Desigur că soarta așezărilor din Cîmpia Siretului, în zona dintre Siret și Prut, sub stăpînirea pecenegă, a fost aceeași ca a așezărilor culturii Dridu din Bugeac, amintite mai sus.

Privită sub aspectul descoperirilor arheologice, situația se prezintă la fel. Și aici s-au făcut multe cercetări arheologice de teren. În zona amintită, Mihalache Brudiu a înregistrat așezări aparținînd culturii Dridu lângă lacul Brateș, pe Valea Chinejei, la Vinători, Tulucești și Tătarca²⁴. Dintr-o descoperire întîmplătoare provine o urnă de incinerare găsită în punctul Valea lui Tuluc, tot lângă Brateș²⁵. Așezarea de la Șendreni, situată mai către Siret și cercetată parțial prin săpături, a dat un material ceramic bogat care se situează, în comparație cu Garvăn (Dinogetia) de pe malul din față, nu mai tîrziu de prima jumătate a secolului al X-lea²⁶.

Situațiile arheologice constatate în teren, în zona de șes dintre Siret și Nistru, redeschid problema soartei așezărilor de tip Dridu din perioada cuprinsă între sfîrșitul secolului al IX-lea pînă la jumătatea secolului al XI-lea. Din aceste zone de șes, puțin cercetate prin săpături arheologice, se pot smulge dovezi care să arate stadiul atins de dezvoltarea culturii locale sedentare pînă la instalarea pecenegilor și care a fost situația acestei culturi sub pecenegi. Zona centrală, a dealurilor, codrilor și depresiunilor dintre Siret și Nistru nu a avut de suferit direct din partea nomazilor pecenegi, dominația lor nedepășind zona sudică de stepă pînă în prima jumătate a secolului al XI-lea.

În Podișul Central Moldovenesc așezările din secolele VIII—IX și X—XI, sincronice cu cele dintre Prut și Nistru din zona centrală, se află situate mai ales între apele Bîrladului și Vasluiului spre nord. Pe măsură

²³ Petre Diaconu, *Les Petchénégues au Bas Danube*, București, 1970, p. 50—55.

²⁴ M. Brudiu, *Materiale*, 9, 1970, p. 513 și 516.

²⁵ Ion T. Dragomir, *Danubius*, 1, 1967, p. 188 și nota 39.

²⁶ Din profilele publicate (vezi *Danubius*, 1, 1967, fig. 2, p. 133 și fig. 3, p. 134) ca și din informațiile scrise pe care le avem de la Dan Gh. Teodor, autorul cercetării, rezultă că la Șendreni sînt două niveluri de locuire; moneda din secolul XI ar aparține nivelului de deasupra bordeielor.

ce trecem către nord aflăm două zone de îndesire considerabilă a așezărilor din etapele amintite, în depresiunea Huși-Elan-Horincea. O a doua regiune în care sînt masate așezările din secolele VIII-IX și X e.n. este bazinul Bahluiului și al Jijiei inferioare²⁷. Dacă ținem seama că în depresiunea Elan-Horincea există șapte puncte unde pe același loc sînt descoperiri din ambele etape amintite mai sus²⁸, se poate conchide că dominația pecenegă nu a urcat din stepă în zonele înalte situate mai la nord, cel puțin pînă în secolul al XI-lea și am avea astfel o situație analogă cu cea constatată tot arheologic între Prut și Nistru în zonele de dealuri și păduri. Înmormîntările de nomazi din Moldova din zona centrală de la Bîrlad, Grozești, Holboca și Probota²⁹, înseamnă că sînt ulterioare anilor 1036—1048 cînd nomazii pecenegi urcă spre nord. Dealtfel după datele ce le posedăm nu putem spune cu siguranță dacă aceste monumente erau pecenege. Spre deosebire de Muntenia unde uzii nu s-au instalat, în Moldova sînt atestați și în toponimie. Pe valea Trotușului avem deja hidronime, semnalate mai demult, ca Uzul, Oituzul și topice ca trecătoarea Uzului, satul Poiana Uzului³⁰.

În privința pătrunderii pecenegilor dincoace de Siret în Cîmpia Munteniei, nu dispunem de izvoare istorice. Poziția solilor de dincoace de Dunăre care vin la Ioan Tzimiskes în timpul asediului Dristrei cerîndu-și iertare (ἀμνηστία) și supunîndu-se cu ai lor și fortificațiile lor arată că aceștia acționaseră pînă atunci în cadrul politic și militar al unei puteri ce excludea posibilitatea unei dominații pecenege³¹.

În timpul domniei lui Ioan Tzimiskes Imperiul bizantin stăpînea și la nord de Dunăre, în Muntenia. Pe teritoriul orașului București, cu ocazia lucrărilor de construire a planșeului Dîmboviței³² în zona Pieței Unirii și a Institutului medico-legal s-au găsit unele monede bizantine de la Ioan Tzimiskes care probabil proveneau din locuințe de tip Dridu. Monede izolate de la Ioan Tzimiskes s-au găsit și la Călărași, la periferia orașului³³.

Răstimpul cel mai prielnic pentru pătrunderea pecenegilor în Muntenia pînă la Dunăre ar fi cel dintre 976 cînd începe răscoala bulgarilor și anul 1000 cînd cad în mîinile bizantinilor Preslavul Mare și Mic și Pliska. Este greu de crezut că pecenegii ar fi pătruns abia la anul 1000³⁴ și că timp de aproape un sfert de veac s-ar fi aflat într-un imobilism politico-militar, mai ales că între ei și Bizanț exista tratatul încheiat în 971 care i-ar fi obligat să intervină la cererea Imperiului bizantin, periclitînd răscoala bulgară din 976 de după moartea lui Ioan Tzimiskes. Mai ales că între 972 (data uciderii lui Sviatoslav) și 980 cînd pecenegii apar din nou angajați

²⁷ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la Paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, harta nr. 10, în anexă.

²⁸ *Ibidem*, p. 128. Autorii atrag atenția dealtfel asupra elementului de continuitate, urmînd ca situațiile acestea să mai fie verificate ulterior.

²⁹ Vezi M. Sâmpetru și D. Șerbănescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 449—450.

³⁰ *Marele dicționar geografic al României*, IV, București, 1901, p. 556 și V, București, 1902, p. 699. Vezi și C. Necșulescu, RIR, 9, 1939, p. 204.

³¹ Cedrenus, *Historiarum Compendium*, II, Bonn, 1839, p. 401, 19—21; Petre Diaconu, *Les Pelchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 23—24.

³² Informație de la Iulia Constantinescu, pe atunci custode la Muzeul de istorie a orașului București, căreia îi aducem mulțumiri (lucrare în mss.).

³³ Irimia Dimian, SCN, 1, 1957, p. 199.

³⁴ Petre Diaconu, *op. cit.*, nota 94, la p. 38.

într-un război, de astă dată cu cneazul Vladimir, aceștia sînt arbitri ai situației, iar Rusia Kieviană, slăbită, nu a întreprins nimic împotriva lor în acest timp, și nici între anii 980—988. Deci mai ales între 976 (980) și 988, pecenegii neangajați în lupte în altă parte puteau interveni nestin-gheriți împotriva bulgarilor, instalîndu-se amenințători pe mal, de la cotul Dunării în sus, pînă la Olt.

În *Povest Vremennîh Let*³⁵ pecenegii apar prinși în lupte aproape continuu cu Rusia Kieviană după 988 pînă la 997 și este greu de înțeles că ar fi putut acționa în acest timp și în vest, ocupînd Muntenia. Pe de altă parte, Bizanțul nu se folosește de Rusia Kieviană împotriva bulgarilor deloc după 976. Cronica rusă nu menționează nici un fapt mai însemnat între 998 și 1014. Dealtfel pentru perioada de după Ioan Tzimiskes pînă la jumătatea secolului al XI-lea nu cunoaștem descoperiri monetare bizantine în Muntenia în timp ce monedele bizantine sînt numeroase, în descoperiri izolate sau în tezaure, începînd cu jumătatea veacului XI și în special cu secolul al XII-lea, mai ales în vremea Comnenilor³⁶.

Spre deosebire de alte zone discutate pînă acum, în șesul Munteniei s-au găsit 10 morminte aparținînd nomazilor tiurci tîrzii care se grupează teritorial : șase în județul Ilfov și patru în județul Brăila. Cinci din cele șase morminte despre care este vorba aici au fost prezentate anterior, cel de la Curcani în detaliu, iar cele de la Jilava, Tangîru, Oltenița („La Iordoc”) și Movilița succint. Credem că este necesar a aduce noi precizări mai ales că în timpul din urmă s-au adăugat descoperirile importante făcute la Lișcoteanca și Rîmnicelu (județul Brăila) mai demult și în ultima vreme de către Nicolae Harțuche și Fl. Anastasiu. Asupra mormîntului de la Lacul Tei (orașul București) care necesită o discuție aparte, ne vom opri mai apoi. Mormîntul de la Curcani (județul Ilfov) a servit ca punct de plecare pentru datarea prezenței nomazilor în Muntenia deoarece a fost descoperit pe teritoriul unei așezări de tip Dridu, din punctul „Potcoava”, în vatra satului Curcani, al cărei strat de cultură l-a străpuns. În groapa mormîntului s-au găsit cioburi de vase ceramice aparținînd culturii Dridu. Situația stratigrafică de aici a fost coroborată cu cea din punctul „Moara”, situat tot la marginea satului Curcani, la aproape 400 m de lacul Potcoava, unde săpăturile arheologice au dus la descoperirea unor bordeie din care s-a recoltat o mare cantitate de ceramică aparținînd culturii Dridu. Ceramica din punctul „Moara” se datează, de asemenea, după formă și decora, în mod obișnuit în secolul al X-lea, la jumătatea acestui veac. Subliniem că lipsesc din această așezare atît forme și specii ceramice cît și elemente de ornamentare specifice începutului secolului al XI-lea, de pildă. Fapt ce ne-a determinat, împreună cu caracteristicile pieselor de inventar din mormîntul călărețului nomad, să punem încetarea locuirii Dridu din punctele „Moara” și „Potcoava” în legătură cu instalarea nomazilor în zonă. Faptul că sub Ioan Tzimiskes stăpînirea bizantină a fost prezentă în stînga Dunării, iar punctul în care a fost descoperit mormîntul de călăreț nomad de la Curcani se află doar la 12 km de Dunăre, ne-a îndreptătit

³⁵ *Povest vremennyh let*, Moscova, 1950, p. 53—75.

³⁶ Pentru descoperiri de monede bizantine din Muntenia vezi : Irimia Dimian, SCN I, 1957, p. 202 (Ciurelu și Copuzu), și p. 203 (Dedulești); Ileana Băncilă, SCN, I, 1957, p. 425; Octavian Iliescu, SCN, 3, 1960, p. 493—495; A. Atanasiu, SCN, 5, 1971, p. 390.

să restrângem datarea acestuia la ultimul pătrar al secolului al X-lea. Descoperirea în 1968 în punctul „Renie” situat la 4 km nord de Oltenița (și la 150 m de punctul „La Iordoc”) a unui mormînt de înhumație din categoria celor aparținînd nomazilor tiurci a ridicat numărul acestor înmormîntări la șase în cuprinsul județului Ilfov.

Mormîntul a fost tăiat de buldozer cu prilejul lucrărilor de excavații făcute pentru construirea unui dig spre Argeș. În mormînt se afla un schelet de om orientat cu capul la vest. În stînga scheletului uman se aflau oase de cal, de la picioare, depuse ritual. Craniul omenesc și probabil și cel de cal au fost distruse de buldozer. Din inventar au fost recuperate, o scoabă (?), un cuțit (găsit la picioare) și o piesă fragmentară nedeterminată, aflată în dreptul bazinului; toate din fier³⁷. Fiind doar la 150 m de mormîntul descoperit în punctul „La Iordoc” se poate spune pe baza acestui criteriu topografic și mai ales în temeiul ritualului, că amîndouă pot fi atribuite aceleiași grupe de nomazi. Pentru mormîntul din punctul „La Iordoc” putem aduce precizări în plus și anume că zăbala de fier este dintr-o singură bară, cu inele la capete³⁸. La Lișcoteanca și Rîmnicelu, ritualul de îngropare este același ca la înmormîntările descoperite în județul Ilfov cu excepția unui singur mormînt în care capul și picioarele calului au fost depuse în dreapta răposatului. Între piesele ce formează inventarul mormintelor de la Lișcoteanca și Rîmnicelu, s-au găsit și zăbale de fier de același tip cu cele găsite în mormintele descoperite în Ilfov, adică făcute dintr-o singură vergea. Deci după ritual și piesele de bază de inventar ele se grupează, ceea ce a făcut pe autorii descoperirilor de la Lișcoteanca și Rîmnicelu să alăture cele patru morminte de aici la grupa nomazilor pece-negi. Din punct de vedere cronologic, înmormîntările de la Lișcoteanca și Rîmnicelu se încadrează, după autorii descoperirii, în secolul al XI-lea³⁹. Remarcăm faptul că în mormîntul 11 de la Rîmnicelu s-au găsit doi cercei de aur în formă de verigă cu capetele unite. Acest tip se întîlnește la Sarkel-Belaia Veja în necropola plană frecvent în morminte din perioada rusă (de după 965 e.n.)⁴⁰. Descoperirea unui amnar⁴¹ în formă de B, într-unul

³⁷ Datele privind mormîntul de la Oltenița, punctul „Renie”, au fost înregistrate la fața locului în 1971 de către colectivul Muzeului de arheologie din Oltenița, care a făcut un mic sondaj pentru precizarea poziției de îngropare. Piesele recuperate ne-au fost încredințate spre publicare, fapt pentru care aducem mulțumirile noastre.

³⁸ Mulțumim lui Sebastian Morintz care ne-a încredințat inventarul mormîntului descoperit la Oltenița, în punctul „La Iordoc”.

³⁹ N. Harțușche și Fl. Anastasiu, *Morminte de călăreți nomazi descoperite în județul Brăila* (Comunicare prezentată la 25 octombrie 1972 la Sesiunea științifică „Pontica'72” a Muzeului de arheologie din Constanța), Pontica, 6, 1973 (sub tipar).

⁴⁰ O.A. Artamonova, MIA, 109, 1963, fig. 118/3, p. 179; vezi și S.A. Pletneva, MIA, 109, 1963, p. 254.

⁴¹ Amnarele în formă de B ca și cele ovale-elipsoidale nu se găsesc în complexe arheologice din secolele X-XI, însă apar de obicei împreună în medii arheologice începînd cu secolul al XII-lea, după cum reiese din studiile publicate în ultimii ani. Remarcăm că amnarul de forma literei B nu ne este cunoscut pînă acum printre descoperirile din zona nord-pontică. Nici B.A. Kolcin și nici G.A. Fedorov-Davidov nu prezintă amnare în formă de B (vezi MIA, 65, 1959, fig. 84 și 85, p. 101 și 103, respectiv fig. 12, p. 66 Fedorov-Davidov). În România, Ungaria și Bulgaria se găsesc însă astfel de amnare (vezi, Petre Diaconu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 317-323, care remarcă datarea acestor tip de amnar în secolul XI se baza pe Jozsef Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, I, 1905, p. 850 și fig. 202, p. 113. Însă în cimitirul de la Bodrog-Vécs, de unde provine amnarul discutat există înmormîntări mai tîrzii, care pot fi considerate ca aparținînd secolelor XII-XIII. Tot din această necropolă avem și un amnar ovoid, ceea ce întărește afirmația noastră (vezi Dókus Gyula, ArchErt, 20, 1900, I, fig. 4/14, p. 43).

din mormintele de la Lișcoteanca, care reprezintă un tip ce apare abia în secolul al XII-lea, legată de prezența, în alt mormînt, a cerceilor de aur amintiți, poate să asigure datarea acestor morminte la jumătatea secolului al XI-lea, cel cu amnar în formă de B s-ar plasa chiar la începutul secolului al XII-lea. Este posibil ca grupul de la Rîmnicelu-Lișcoteanca să reprezinte un nou val de pecenege, dintre aceia scoși de uzi din locurile lor de dincolo de Nipru nu mult înainte de 1036.

În legătură cu mormintele din județul Ilfov, exceptînd mormîntul de la Curcani, pentru celelalte, de la Jilava, Tangîru, Oltenița („La Iordoc”) și Movilița, unde nu a fost întîlnit raportul stratigrafic de la Curcani, nu dispunem de elemente de datare, care să fixeze aceste înmormîntări în ultimul pătrar al secolului al X-lea. Motiv pentru care în studiul publicat anterior nici nu au fost fixate cronologic în ultimul sfert al secolului ci au fost doar atribuite neamului pecenegilor și raportate, se înțelege, la primele decenii ale secolului al XI-lea. Socotim că cele cinci înmormîntări pecenege din punctele amintite mai sus (cu excepția celei de la Curcani) pot fi din prima jumătate a secolului al XI-lea, fără să dispunem de o dovadă sigură că vreunul dintre ele nu ar putea fi din ultimul sfert al secolului al X-lea. Deci toate șase s-ar situa în perioada deplinei dominații pecenege în șesul Munteniei între anii 976(987)—1048 e.n.

Putem trage o concluzie globală pe baza descoperirilor de înmormîntări ale nomazilor din Muntenia, făcute pînă acum. Anume: 1, în 9 morminte în care s-a găsit schelet de om ritualul este același și nu apar decît deosebiri secundare: răposatul întins pe spate cu capul la vest, alături, în stînga decedatului (cu o excepție), se depunea un cap de cal cu botul la vest și oasele de la picioarele dinainte și dinapoi, toate așezate în lung. În nici o situație nu s-au descoperit îngropări de cai întregi, nici în groapa mormîntului la un loc cu răposatul, nici în afara gropii; 2, întotdeauna cînd s-a descoperit o zăbală de fier (și s-au găsit în total 7 la 10 morminte, dacă o includem și pe cea găsită la mormîntul cenotaf de la Jilava), aceasta este de tipul zăbalelor făcute dintr-o singură bară, prevăzută la capete cu ochiuri fixe și inele mobile; 3, tipul de mormînt este groapa simplă, dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, uneori cu treaptă pentru așezarea capului și picioarelor de cal; adîncimile variază; 4, în nici unul din cazuri nu s-a găsit ceramică (vase sau fragmente) care să aparțină mormintelor nomazilor.

O singură descoperire, făcută cu ani în urmă, este vorba de un lot format din piese de armament și harnașament provenind dintr-un mormînt de călăreț de la Lacul Tei, se deosebește de toate celelalte vestigii găsite în mormintele rămase de la nomazii tiurci în Muntenia. Inventarul se compune dintr-o sabie, o secure, o zăbăluță și o scară de șa, toate din fier. După autori⁴², piesele în chestiune se datează din secolul al X-lea și sînt similare cu cele de tip maghiar, ceea ce-i face să nu excludă posibilitatea ca ele să fi aparținut unui călăreț maghiar. Observăm că zăbăluța are la unul din capete un inel în timp ce la celălalt inelul nu s-a păstrat. Într-adevăr deosebirea dintre acest inventar de mormînt și cele descoperite în înmormîntările pecenege din șesul Munteniei este evidentă. Deoarece se

⁴² Sebastian Morintz și D.V. Rosetti, în *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice* (București), 1959, p. 34 și pl. 33/3, 4, 5.

situează în aceeași zonă în care s-a găsit și mormîntul de la Măgura Jilavei⁴³, care este peceneg, am căutat să confruntăm ritualul de înmormîntare peceneg așa cum se prezintă el în mormintele din Muntenia, cu cel de la Lacul Tei, spre a vedea dacă morminte cu același ritual și aparținînd aceluiași grup nomad pot avea cumva piese de inventar de bază diferite, cum ar fi în cazul de față zăbăluța și celelalte piese însoțitoare, ce provin din mormîntul de la Tei. Din informațiile primite de la Dinu V. Rosetti⁴⁴ rezultă că inventarul despre care este vorba reprezintă o recuperare de la o cărămidărie. Nu se poate ști nimic despre mormînt și ceea ce cuprindea ca material osteologic, deoarece a fost distrus de cărămidari. Pe locul de îngropare nu era nici tumul și nici tell. Ar fi vorba de un mormînt plan. Celălalt inel al zăbalei nu s-a păstrat. Deci în cazul de față nu dispunem de astfel de elemente de ritual ca: orientarea și poziția scheletului, prezența oaselor de cal în mormînt, locul unde erau așezate, modul cum erau dispuse și orientarea craniului de cal. Lipsiți fiind de acest element esențial, cum este ritualul, nu putem îngloba acest mormînt, numai după piesele de inventar, în grupa nomazilor pecenegi, mai ales că acestea diferă de cele găsite în mormintele pecenege din Muntenia și pentru că se pare că aceste piese sînt mai timpurii situîndu-se în secolul al X-lea, probabil sub limita cronologică propusă de noi pentru pătrunderea pecenegilor în Muntenia, care ar fi 976 sau 988 e.n. Din motivele arătate, credem că pînă la noi descoperiri trebuie menținută datarea și atribuirea etnică făcută pînă acum⁴⁵.

⁴³ Petre Diaconu, *Dacia*, N.S., 16, 1972, p. 318 și nota 9 la aceeași pagină, se referă la un amnar de fier găsit în mormîntul de la Jilava, ilustrat la fig. 1/10, p. 207 și text p. 210 în *Germania*, 18, 1934. Însă amnarul amintit provine dintr-o groapă cu ceramică Dridu, deci din context de locuire din punctul „La Stejar”, Bucureștii Noi.

⁴⁴ Informație primită de la Dinu V. Rosetti, pe atunci conservator al Muzeului de istorie a orașului București.

⁴⁵ Piesele păstrate ce formează inventarul mormîntului de călăreț de la Lacul Tei au analogii apropiate și îndepărtate. Scara de șa reprezintă varianta cu ochi unghiular de prindere a trăgătorilor (B I la Fedorov-Davidov, *op. cit.*, fig. 1, p. 12 și p. 14 și 15) deși față de aceasta prezintă deosebiri mici, dar sesizabile, care necesită separarea ei într-o variantă aparte, maghiară, a tipului B I. Scări de șa aproape identice s-au găsit în România, la Cluj, în morminte maghiare din secolul al X-lea (vezi *Istoria României*, I, 1960, fig. 190/11, p. 771) și la Siclău (jud. Arad), în complexe asemănătoare (vezi M. Rusu și E. Dörner, *Materiale*, 8, 1962, fig. 4/2, stînga, p. 709). Piese asemănătoare se găsesc în număr mare în Ungaria în morminte de călăreți maghiari din secolul X (vezi, de pildă, Szendrei János, *ArchErt*, 18, 1898, fig. 1/5, (în special), p. 10 și fig. 2/1, 2, 3 și 4 la p. 11). Pentru acest tip de scară de șa vezi și J. Hampel, *Allerthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, III, Braunschweig, 1905, pl. 339/5 și pl. 340/3 și pl. 356/1.

Zăbăluța de la Lacul Tei corespunde aproximativ cu tipul G II de la Fedorov-Davidov (*op. cit.*, fig. 2, p. 17). Acest tip se găsește între altele, în necropola de la Tankeevka (reg. Kazan) din secolele IX-X e.n. (idem, *op. cit.*, p. 20). De remarcat că la Tankeevka, în tumulul b/No., s-a găsit o scară de șa de tip B I, varianta a doua și un topor de luptă, ambele prezentînd asemănări destul de evidente cu obiectele de același fel găsite la Lacul Tei (cf. MIA, 62, 1958, fig. 3/10, p. 157). Mormîntul de la Tankeevka a fost datat de S.A. Pletneva din secolele IX-X e.n., însă a fost trecut greșit între vestigiile pecenege (*ibidem*). Zăbăluțele (piese confecționate din două bare, cu inele la capete, de obicei mari) însoțesc frecvent scările de șa de tip B I (vezi *Istoria României*, I, 1960, fig. 190, p. 771; M. Rusu și E. Dörner, *op. cit.*, fig. 4, p. 709; Szendrei János, *op. cit.*, fig. 1/8, 9, 11 la p. 10; toporul de luptă (tip III la Fedorov-Davidov, *op. cit.*, fig. 12, nr. 9/III, p. 66) se găsește la Sarkel în stratul chazar, în necropola de la Saltov (S.A. Pletneva, *Ot kecevij k gorodam*, Moscova, 1967, fig. 43/25, p. 159), în regiunea Volgăi în secolul X și în Ungaria (Fedorov-Davidov, *op. cit.*, p. 85). Piesele descoperite la Lacul Tei se află la Muzeul de istorie a orașului București (scara de șa inv. nr. 2930/1957; zăbăluța, inv. nr. 2928/1957; securea, inventar nr. 2944/1957).

Înainte de a încheia trecerea în revistă a vestigiilor rămase de la nomazi, socotim necesar a face o precizare în legătură cu atribuirea etnică a mormintelor de acest fel din Muntenia. În regiunile unde mai multe neamuri nomade aflate în migrație din Asia Centrală spre Europa, tiurce în cazul de față, s-au întilnit și au ocupat în decursul vremii același teritoriu, unde au și conviețuit, iar după o vreme unele piese de port, arme și harnașament, au trecut poate de la unele la altele și avem în vedere în acest caz regiunile unde erau așezați vasalii turcomani ai Rusiei kieviene „glugile negre”, desigur că este greu de separat ce este uz de ceea ce este peceneg, ca ritual și inventar.

Însă într-o regiune din România cum este Muntenia lucrurile se simplifică oarecum de la sine, deoarece, în această zonă, uzii nu s-au instalat, ci doar pecenegii și cumanii. Deci o atribuire greșită sau o confundare a înmormintărilor pecenege cu cele uze nu este posibilă. Cele cumane se deosebesc de cele amintite mai sus atît ca epocă cît și prin ritual și inventar ce se datează cronologic diferit, deoarece distanța în timp între pătrunderea pecenegilor în Muntenia și intrarea cumanilor în aceeași zonă este totuși destul de mare. Deci, considerăm un lucru stabilit că pecenegii în afară de faptul că se îngropau în tumuli sau tell-uri (fapt știut deja mai înainte) aveau ca trăsături esențiale de ritual așezarea răposatului întins pe spate cu capul la vest și depunerea alături, în stînga lui, a unui cap de cal orientat invers față de cadavru, deci cu botul la vest, iar în continuare, tot în lung, către est, se așezau picioarele de cal. Ca piesă de inventar principală în afară de arme (vîrfuri de săgeți) și de obiecte mici de uz personal ca amnare și cuțite se găsește frecvent, dintre piesele de harnașament zăbala de fier (cu o singură bară), cu inele simple, mobile la capete, între-maxilarele craniului de cal. Scări de șa de obicei nu se găsesc, cu excepția celei din mormîntul de la Movilița, care nu a putut fi recuperată.

Înmormintările pecenege din Cîmpia Munteniei se încadrează dacă folosim sistemul de clasificare al lui G. A. Fedorov-Davîdov⁴⁶, în patru tipuri aparținînd aceleiași grupe, B. Socotim necesar să le cuprindem într-un tabel, în care elementele de ritual să fie puse alături cu inventarul, în special cu tipul de zăbală.

Cele două cazuri notate cu B II (B III) se explică prin aceea că aceste morminte reflectă trecerea de la groapa cu treaptă în pămînt cruțat pentru depunerea capului și picioarelor de cal (B III) la mormîntul cu groapă fără treaptă (B II), cînd capul și picioarele calului sînt depuse la nivel cu defunctul.

Dacă comparăm datele din tabelul de mai jos cu tabelele întocmite de G.A. Fedorov-Davîdov pe baza descoperirilor de caracter nomad

⁴⁶ G.A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.*, p. 124—125. În grupa B se cuprind toate înmormintările în care s-a găsit un schelet de om întins pe spate cu capul la vest, însoțit de schelet de cal sau numai de craniu și oasele de la picioare ale calului. Tipurile I, II, III și X din cadrul grupei B se deosebesc după modul de așezare al capului și picioarelor de cal însă în toate aceste cazuri craniul de cal este cu botul la vest. La tipul B II, craniul și oasele de la picioare ale calului se află în stînga (la nord) scheletului de om, la nivel cu acesta. La tipul B III, craniul și oasele de la picioare ale calului se află tot în stînga scheletului uman, însă pe o treaptă de pămînt cruțat. La tipul B X, acestea se află în dreapta (la sud) scheletului de om, la nivel cu acesta. La tipul B I, groapa de mormînt este strîmtă spre deosebire de tipurile B II, B III și B X, caracterizate prin groapă largă; în cazul tipului B I, craniul și oasele de la picioare ale calului se află deasupra scheletului uman, separate printr-un strat de pămînt de umplutură.

Nr. crt.	Locul descoperirii	Tipul de înmormintare	Tipul de zăbală	Alte piese din inventar	Adâncimea de îngropare	Locul de îngropare	Observații
1	Com. Bila, satul Tanglu Jud. Ilfov	B II	V I	Amnar de fier cu acoladă		Tell gumeiștean	
2	Com. Movița Jud. Ilfov	B III	Zăbala nu a putut fi recuperată. A rămas jumătate de verigă de fier de la zăbală	Fragment dintr-o cataramă îndoită la mijloc ; șapte vîrfuri de săgeți de fier ; două piese de os pentru tolbă	- 1,65	Nu se află nici o urmă de tumul, dar în apropiere există un tumul nesăpat	Treaptă de pămînt cruțat pe care se aflau oasele de cal. Mormînt parțial distrus. A avut și scări de șanț, dar nu au putut fi recuperate.
3	Oltenița („La Iordoc”) Jud. Ilfov	B II (BIII)	V I	mărgele de sticlă	- 1,00	Nu există tumuli în acest loc ci un dîmb cu înmormintări sarmatice	Craniul de cal pe postament de pămînt de umplutură. Mormînt de copil.
4	Com. Curcani („Potcoava”) Jud. Ilfov	B II (B III)	V I	cataramă de fier ; 4 vîrfuri de săgeți de fier (recuperate două)	- 1,80	Tumulul nu s-a păstrat	Postament de pămînt de umplutură pentru craniul de cal și două oase de la picioare ; sub acestea alte șase oase de la picioare, ceva mai jos. Parțial distrus de căuțatori de comori.
5	Oltenița („Reniș”) Jud. Ilfov	B II	Zăbala probabil distrusă odată cu craniul de cal	Amnar de fier, cuțit de fier, o piesă fragmentară nedeterminată ; 2 torțițe de fier în apropiere	- 0,35	Nu sînt urme de tumuli în acest loc ; există înmormintări sarmatice în același loc.	Mormînt parțial distrus de lucrări ne-arheologice.
6	Com Rîmnicelu Jud. Brăila (M.11)	B II	V I	Doi cercei de aur tip verigă, simpli cu capetele unite.	- 1,50	Popină.	

Nr. crt.	Locul descoperirii	Tipul de înmormintare	Tipul de zăbală	Alte piese din inventar	Adâncimea de îngropare	Locul de îngropare	Observații
7	Com Bordei-Verde satul Lișcoteanca („Movila Olarului”) Jud. Brăila (M. 5)	B X	V I	Lamă de sabie de fier cu un singur tăiș; o placă de os de la tolbă.	-1,85	Tell.	Craniu și oasele de cal s-au găsit la sud în dreapta scheletului.
8	Com. Bordei-Verde satul Lișcoteanca („Movila Olarului”) Jud. Brăila (M. 9)	B II	V I	Amnar de fier în formă de B și silex (scăpărici); vîrf de săgeată de fier foliform. Trei plăci de os; cute de gresie.	-1,75	Tell.	
9	Com. Bordei-Verde satul Lișcoteanca („Moș Filon”) Jud. Brăila (M. 5)	B II	Zăbala nu a putut fi recuperată	Fragment de lamă de cuțit de fier cu mîner de os.	-0,90	Tell.	Mormînt tăiat de o groapă recentă.
10	Com. Jilava („Măgura” Jilavei) Jud. Ilfov	I*	V I	Vîrf de lance de fier.	-0,60	Tell gumelnițean. Sînt și înmormintări sarmatice aici.	Genotaf; Craniu de cal și oase de la picioarele ale calului, grămăjoară la est de craniu.

tîrziu din spațiul nord-pontic, cu referire specială la tipurile de înmormintări⁴⁷, observăm că înmormintările din grupa B tipurile II, III și X, care își găsesc corespondențe în România în Cimpia Munteniei, se localizează în felul următor în întinderile din nordul Mării Negre:

Tipul B II, care domină în Muntenia, este reprezentat în perioada întîia cronologică (secolele X—XI) doar prin două înmormintări în regiunea Donului inferior și una singură în regiunea Nistrului.

Tipul B III, printr-un singur mormînt situat în regiunea Volgăi inferioare.

Tipul B X tot printr-un singur mormînt aflat în regiunea Nistrului. Remarcăm totuși că la Sarkel, mormîntul din gorganul 54 este de tip B X.

Tipul B I, care lipsește în Muntenia, cel puțin pînă acum, este reprezentat în regiunea Volgăi inferioare prin 11 morminte, iar în zona Uralului de sud, a Donului de jos și a Nistrului, doar prin cite unul singur.

⁴⁷ Idem, *op. cit.*, tabelul 14 la p. 134 și tabelul 15 la p. 142; vezi și p. 128 pentru înmormintări-cenotaf. *(litera I).

Din perioada întâia cronologică, am avea deci în regiunea Nistrului în total trei înmormintări, aparținând tipurilor B I, B II și B X. Din perioada a doua cronologică (secolul al XII-lea) am avea în spațiul nord-pontic 13 înmormintări de tipul B II în Porosie, 6 la Donul inferior și câte una în zona de la nord de Marea de Azov, a Uralului de sud și în zona Nistrului.

Tipul B III ar fi reprezentat în același spațiu geografic prin două înmormintări, una la Donul inferior și alta în Porosie, iar tipul B X printr-o singură înmormintare descoperită în regiunea Nistrului. Tipul B I, doar prin două înmormintări la Donul de jos și una în bazinul nordic al Donețului.

Omulate, înmormintările din zona Nistrului din ambele perioade cronologice se ridică doar la două de tip B II și alte două de tip B X nici una de tip B III (în Muntenia avem una) și una de tip B I (în Muntenia nu avem nici una de acest tip, însă există în Moldova, la Probota).

Dacă înmormintările de tip B II și B III sînt comune pentru întinderile de la Volga la Dunăre, în privința celor de tip B I și B X situația se schimbă. Consemnăm prezența tipului B I în regiunea Nistrului și la nord, dincoace, de Prut, la Probota. Deci s-ar putea să apară și în Muntenia, în viitor. În schimb tipul B X se întâlnește în ambele perioade cronologice numai în regiunea Nistrului și în Muntenia (cu excepția celui amintit de noi de la Sarkel). În Muntenia toate cele trei tipuri constatate (B II, B III și B X) sînt însoțite numai de zăbale dintr-o singură bară.

Ar fi interesant de știut dacă în mormintele de tip B I, B II, B III și B X din spațiul nord-pontic se află zăbale de un singur tip sau nu ⁴⁶, precum și cu ce tipuri de scări de șa apar împreună. În legătură cu gruparea mormintelor de tip B I, observăm că din totalul de 17 morminte, 14 sînt din perioada întâia cronologică și trei din perioada a doua. Din cele 14 din prima perioadă, doar unul singur a fost descoperit în regiunea Nistrului, în schimb 11 se concentrează la Volga de Jos; celelalte două sînt izolate, unul în regiunea Uralului de sud și altul la Donul inferior.

Din perioada a doua sînt doar trei, însă acum nu mai apar la Volga inferioară, ci mai la vest, două în zona Donului de Jos și unul în bazinul nordic al Donețului. Probabil că acest tip de înmormintare corespunde mai degrabă pecenegilor decît uzilor, judecînd și după tipul de zăbală.

Oa o remarcă de ordin general, dedusă din repartizarea teritorială a înmormintărilor pecenege din Muntenia, se poate spune de pe acum că acestea sînt situate pe malurile apelor curgătoare sau ale lacurilor, cu rare excepții mai depărtate de acestea și numai în cîmpie (vezi harta la fig. 1).

Odată înmormintările pecenege discutate, urmează să ne oprim asupra mediului local, reprezentat de cultura Dridu și să încercăm să întrezărim modul cum s-a repercutat inițial instalarea nomazilor în Muntenia, tulburarea produsă, proporțiile și efectele ei imediate și ulterioare. Toate acestea vor fi privite în lumina săpăturilor arheologice făcute în numeroase așezări Dridu din Muntenia și vom insista desigur și asupra acelor locuiri de tip Dridu care sînt cam pe același loc sau în aceeași microzonă cu înmormintări pecenege.

Ținta pecenegilor la pătrunderea lor în Muntenia ca și în alte locuri unde poposiseră pînă atunci a fost cîmpia nemărginită, presărată cu movile,

cea descrisă de Odobescu. Fiind crescători de vite, de oi și cai, însă și de cornute mari, ei ținteau ocuparea pășunilor de lângă lacuri sau cursuri de apă ca Buzăul, Călmățuiul, Ialomița, Mostiștea, Dîmbovița, Argeșul, Neajlovul, Cîlniștea, Vedeia etc.

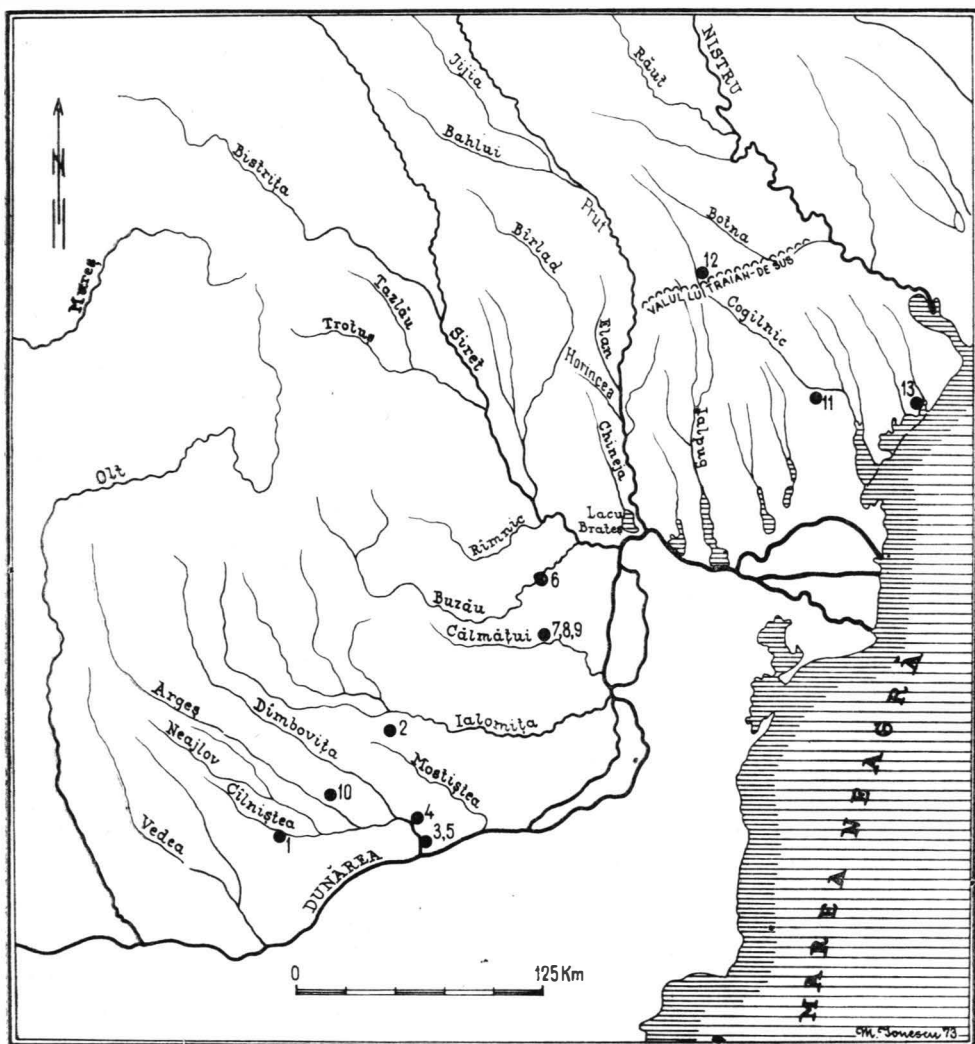

Fig. 1. Morminte pecenege din Cîmpia Dunării. 1 Tangiru; 2 Movilița; 3 Oltenița („La Iordoc”); 4 Curcani („Potcoava”); 5 Oltenița („Renie”); 6 Rîmnicele; 7 Lișcoteanca („Movila Olarului”); 8 Lișcoteanca („Movila Olarului”); 9 Lișcoteanca („Moș Filon”); 10 Jilava („Măgura Jilavei”); 11 Pavlovca; 12 Grădiștea; 13 Tuzla.

Pătrunderea nomazilor în Cîmpia Munteniei se poate demonstra și pe baza datelor obținute din săpăturile făcute în unele așezări și necropole ale culturii Dridu. Desigur că nu toate așezările acestei culturi din cîmpie au încetat să existe datorită năvalei nomazilor amintiți și este posibil

ca unele să fi dispărut și din alte motive, ceva mai înainte de acest eveniment, tot în cursul secolului al X-lea, însă nu în ultimul sfert al acestui veac.

Până la studierea comparativă a tuturor materialelor arheologice și tipurilor de bordeie (și instalații de încălzire) din așezările de tip Dridu din Muntenia de cîmpie, se poate face o apreciere globală, avînd ca linie istorică de separare instalarea pecenegilor în spațiul amintit, care a atras după sine modificări profunde, dat fiind vorba de întîlnirea a două societăți pe același teritoriu, cu moduri de viață și structuri simțitor diferite.

Sub rezerva stabilirii unei scări cronologice de detaliu pentru așezările și necropolele culturii Dridu din Muntenia, care ar duce la precizarea raportului cronologic real pentru fiecare complex arheologic local față de apariția nomazilor pecenegi, putem spune că deocamdată se conturează unele situații arheologice care pot fi puse în legătură cu acest eveniment. Grăitoare ni se par în această privință situațiile arheologice de la Dridu ⁴⁹, Bucov ⁵⁰, Ileana-Podari ⁵¹, Otopeni ⁵², Ohiscani ⁵³, unde, judecînd după materialele arheologice găsite (îndeosebi după ceramică), locuirile, respectiv îngropările în cazul din urmă, nu ating limita dintre secolele X și XI. De pildă, așezarea eponimă de la Dridu, unde întîlnim faze de locuire ce se succed una după alta în timp, cu diferite tipuri de bordeie, și așezarea de la Ileana-Podari se află în apropiere de Movilița, unde s-a descoperit un mormînt peceneg, mai bine zis locul de descoperire al mormîntului peceneg se află între aceste două localități cu așezări de tip Dridu, doar la cîțiva kilometri. Nu putem să nu punem încetarea locuirilor de tip Dridu din punctele amintite pe seama pătrunderii pecenegilor, chiar dacă mormîntul de la Movilița s-ar data în prima jumătate a secolului al XI-lea. Probabil că există și morminte pecenege ceva mai timpurii în zona amintită. Dacă pecenegii ar fi intrat în Muntenia la începutul secolului al XI-lea sau în prima jumătate a acestui veac, s-ar fi găsit în așezările culturii Dridu care și-au încetat existența la intrarea lor, ceramică decorată cu ornament executat cu roțița, ceea ce nu se constată.

Desigur că pecenegii au distrus așezările culturii Dridu aflate în drumul lor, situate între apele din cîmpie, zonă ocupată de nomazi ca pășune cu surse de adăpat pentru vite. În rest, cultura Dridu s-a dezvoltat în continuare, în așezările ferite din zonele de dealuri și păduri.

Dacă ne amintim că doar cu cîțiva ani mai înainte căpeteniile locale se închinaseră împăratului Ioan Tzimiskes, cu ai lor și întăriturile lor, putem presupune că nomazii și-au instalat străjile în fortificațiile localnicilor, îndepărtîndu-i pe aceștia, după cum procedaseră la Nistrul de Jos.

Oricum, structura socială locală, caracterizată prin cristalizarea relațiilor feudale a fost serios lovită. Desigur că interesează tot așa de mult și aspectul etnic local al societății de la nord de Dunăre, care nu era

⁴⁹ Ar fi utilă întocmirea unor astfel de tabele privind grupele de înmormîntări în cadrul aceleiași zone, care să cuprindă juxtapunerea tipului de înmormîntare și a inventarului (zăbală, scări de șa etc.), precizări topografice de detaliu (chiar în cadrul aceleiași zone) și cronologia.

⁵⁰ Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, București, 1967, p. 19-75.

⁵¹ Maria Comșa, *SCIV*, 10, 1959, 1, p. 82-83; idem, *Materiale*, 6, 1959, p. 567-571.

⁵² Vlad Zirra, *Materiale*, 5, 1959, p. 505.

⁵³ Valeriu Leahu, *MatIstMuz*, 7, 1969, p. 8-12.

⁵⁴ N. Harțușche. F. Anastasiu, I. Broscățean, *Danubius*, I, 1967, p. 154-157.

desigur uniform la venirea pecenegilor. Avem în vedere, în primul rând, grupurile de populație slavă ce nu se creștinase și deci nu se asimilase încă în masa românilor. Necropola de incinerare în urne de la Ohiscani (jud. Brăila) ar fi o dovadă în acest sens. Desigur că astfel de grupe de populație slavă mai erau încă destul de numeroase și în alte părți ale Munteniei la ivirea pecenegilor și s-au menținut în continuare o vreme, după cum o dovedesc și o serie de toponime și mai ales hidronime semnalate și studiate de multă vreme de istoriografia noastră, ca Prahova, Dîmbovița, Neajlov, Oricov, Glavacioc etc.

Ar fi de reținut și efectele invaziilor turcomane, în cazul de față al celor pecenege, asupra procesului de asimilare ce se efectua în rîndul societății locale și modul cum nomazii, la rîndul lor, care au rămas pe aceste locuri și s-au sedentarizat, au fost asimilați, pierzîndu-și etnicitatea.

Desigur că multe așezări din cîmpie s-au refăcut după instalarea pecenegilor, în alte locuri mai adăpostite, iar în anumite zone mlăștinoase din luncă și cîmpie este posibil să fi dăinuit chiar după ivirea pecenegilor.

Dealtfel, constatăm pe cale arheologică cum în locurile din preajma așezărilor locale, sedentare, apar elemente de cultură materială de caracter nomad, care presupun anumite legături între sedentari și nomazi.

La Străulești⁵⁴ (București) s-au găsit pandantive de tip peceneg. Prezența unei căldări de lut⁵⁵ găsită la Baldovinești (jud. Brăila) sau a unor fragmente din vase de acest gen descoperite la Dridu (jud. Ilfov), care provin din așezări ale nomazilor sedentarizați sau ale localnicilor, din această perioadă sau de mai târziu, implică influența elementului local asupra modului de viață nomad. De aceea, credem că în invaziile din 1027—1036, făcute în Imperiul bizantin, rolul principal l-au avut pecenegii veniți acum în aceste regiuni pentru prima oară de dincolo de Nipru, alungați de uzi, și nu cei instalați aici de mai multă vreme.

Socotim deci că a doua distrugere a unor așezări din Muntenia în măsura în care va fi dovedită, s-ar datora tot pecenegilor și nu uzilor a căror apariție meteorică la Dunăre nu a lăsat urme. Așa cum s-a arătat deja, uzii au trecut prin nordul Dobrogei, trecere atestată arheologic prin

⁵⁴ MatIstMuz, 6, 1969, fig. 10/1 p. 68 și p. 67.

⁵⁵ În legătură cu prezența căldărilor de lut în Muntenia de cîmpie s-a emis ipoteza de către Petre Diaconu, că acestea ar proveni din complexe funerare (curgane). Pînă acum au fost semnalate în trei puncte: Baldovinești (jud. Brăila) — căldări și Coconi și Dridu (jud. Ilfov) — fragmente. Deoarece în așezările de tip Dridu din șesul Munteniei nu aflăm (pînă acum) căldări de lut, iar în Inmormintările pecenege din tumulii din cîmpia Munteniei ceramica lipsește cu desăvîrșire, credem că materialele ceramice amintite mai sus, provin din așezări din secolul al XI-lea din jumătatea de sud a Munteniei nedescoperite pînă acum. Remarcăm că în locurile amintite mai sus, în care s-a găsit această specie ceramică, nu sînt curgane. În legătură cu datarea acestor materiale ceramice credem că descoperirea fragmentelor de căldări de lut la Coconi împreună cu un fragment de vas decorat cu roțița (decor ce nu se întîlnește în așezările Dridu din Muntenia înainte de instalarea pecenegilor în această regiune) întărește datarea lor în secolul al XI-lea. Cu privire la aceste descoperiri, vezi P. Diaconu, *Dacia*, N.S., 8, 1964, nota 42, p. 253—254; Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, București, 1967, p. 81 și pl. 15/7; Nicolae Constantinescu, *Coconi*, București, 1972, p. 29, și fig. 9 și nota 42 la p. 29. Căldări de lut fragmentare s-au descoperit și în așezarea de la Limbar-Căprăria (situată între Prut și Nistru la nord de Valul lui Traian-de-Sus și apa Botnei (I.G. Hîncu în *Očerki istorii kul'tury Moldavii*, Chișinău, 1971, p. 151 și fig. 50, p. 153).

distrugerile provocate la Garvăn (Dinogetia)⁵⁶ în 1065. Ohiar dacă o parte din ei au trecut în imperiu și prin Muntenia, aceasta a fost doar o trecere de pasaj, avînd caracterul unei fugi în masă din fața cumanilor și nu al unui atac, nefiind urmată de o instalare a lor aici. Nu cunoaștem toponime care să-i amintească pe uzi în Muntenia, în timp ce în Moldova avem. În Muntenia, aflăm în schimb unele topice ce amintesc de pecenegi. Peceneaga, vale și apă curgătoare în județul Buzău și Peceneaga, pădure în județul Brăila⁵⁷.

Grupuri mari de pecenegi care nu s-au instalat în sud în imperiu, în iarna anului 1048/1049, cînd a avut loc trecerea lor în masă, au rămas aici și s-au sedentarizat, asimilîndu-se în mediul local băștinaș.

De aceea este posibil ca sedentarizarea să se fi produs mai ales după această dată, cînd scăzînd numericeste, nomazii pecenegi nu-și mai puteau îndeplini rolul de stăpînitori față de localnici și raporturile s-au inversat.

Este posibil deci ca descoperirile răzlețe de căldări de lut (întregi, fragmentare sau fragmente) din șesul Munteniei să indice așezări locale și turcomane sedentarizate, ce s-ar data mai ales începînd cu a doua perioadă pecenegă, și care ar fi aproximativ paralele în timp cu cea de la Răducăneni⁵⁸ din Moldova și cu altele asemănătoare ce vor fi existat în bazinul Jijiei și Bahluiului (la Spinoasa, Hlincea etc.) și în Podișul Central Moldovenesc⁵⁹ care nu pot fi datate, credem, mai devreme de jumătatea secolului al XI-lea.

Dealtfel, în Moldova de nord-est, în bazinul apelor amintite mai sus, situația arheologică necesită încă clarificări sub raportul nomazi-sedentari, deoarece aici, pe un teritoriu restrîns, în depresiunile Jijiei și Bahluiului, avem trei suprapuneri de situații arheologice la scurt interval de timp. Mai întii o mare densitate de așezări aparținînd culturii Dridu, apoi înmormîntări răzlețe ale nomazilor turcomani, care se înșiră nu departe de apa Prutului, de la sud la nord pe o linie care ar începe de la Grozești și trece pe la Holboca și Probotă, ajungînd la Todireni (jud. Botoșani). După aceea urmează o serie de așezări din care a fost săpată cea de la Răducăneni, în care apar alături de ceramică de tip Dridu, căldări de lut. Din păcate înmormîntările nomazilor de aici nu pot fi atribuite unui

⁵⁶ Gh. Bichir, SCIV, 9, 1958, 2, p. 440, pune incendierea bordeiului-arcea de la Garvăn (Dinogetia) în legătură cu atacul uzilor din 1065. Vezi și fig. 2, p. 432 și p. 434—435 și nota 1, p. 434, pentru condițiile arheologice ale descoperirii și compoziția tezaurului ascuns în arcea. Era necesar ca și ceramica din arcea să fie comparată în monografia *Dinogetia I* cu cea din bordeiul 37 A—B de pildă, spre a se definitiva interpretarea dată. Trecerea uzilor peste Dunăre în imperiu a fost consemnată de scriitorii bizantini: vezi în acest sens, Michael Attaliates, *Historia*, Bonn, 1853, p. 83 (și paginile 85 și 87 pentru desfășurarea ulterioară a evenimentelor) și Skylitzes-Cedrenus, *Historiarum Compendium (Historia)*, Bonn, II, 1839, p. 654. O lucrare mai veche asupra invaziei uzilor este cea a lui C. Neculescu, RIR, 9, 1939, p. 185—206.

⁵⁷ *Marele dicționar geografic al României*, IV, București, 1901, p. 666.

⁵⁸ Pentru descoperirile de căldări de lut din Moldova, vezi Dan Gh. Teodor, *Materiale*, 8, 1962, p. 723—731 și P. Diaconu, *Dacia*, N.S., 8, 1964, fig. 4, p. 255 și p. 260.

⁵⁹ Căldări de lut s-au descoperit și în Podișul Central Moldovenesc, la Oltenești (jud. Vaslui) de pildă și în alte puncte (vezi V. Spinei, SCIV, 21, 1970, 4, p. 602—604). În aceeași zonă, la Dănești (jud. Vaslui) s-a găsit și un pandantiv de bronz cordiform (M. Petrescu-Dîmbovița și Emilia Zaharia, *Materiale*, 8, 1962, fig. 9/1 p. 54 și p. 56). Prezența vestigiilor de caracter turcoman din ținutul dintre Prut și riul Birlad se leagă de același moment istoric al urcării turcomanilor spre nord, de după 1036 c.n., fapt ce explică și prezența acestor materiale și în cimpia Jijiei și Bahluiului și în regiunea dintre Prut și Nistru, la nord de Valul lui Traian-de-Sus și apa Botnei. Precizăm că nu avem în vedere căldările de lut de tip Castelu (sec. IX e. n.).

anumit grup, din cauză că nu dispunem de unele date esențiale privind ritualul și inventarul funerar, care să poată fi înmănunchiate și confruntate. Este posibil ca unele să fie pecenege, de după 1036. Însă cele de la Holboca au o orientare care nu se întilnește la pecenege sau uzi. Pe de altă parte, în mormîntul de la Probota întilnim depunerea capului și picioarelor de cal peste răposat, trăsătură neîntilnită pînă acum la mormintele pecenege din Muntenia. Mormîntul de la Probota s-ar încadra în tipul B I. Nu știm deocamdată ce s-ar putea atribui uzilor ca înmormîntări în Moldova.

Credem că grupul uzilor atestat de toponime pe valea Trotușului constituie o excepție, prezentînd doar o rămășiță răzlețită de masa de bază a uzilor la 1065 în condițiile cunoscute și fiind redus nu a putut exercita o dominație în Moldova, mai ales că doar la cîțiva ani după aceea își fac apariția cumanii. Probabil că uzii din bazinul Trotușului s-au sedentarizat de la început, fie că s-au desprins din ramura uzilor care a trecut Dunărea înapoi în 1065 îndreptîndu-se spre Rusia Kieviană, fie că au fost așezați de statul maghiar mai tîrziu, în care caz sensul mișcării lor ar fi contrar. În Transilvania de sud-est au fost identificate unele toponime ale populației locale românești ce desemnau pe pecenege și uzi, pe Valea Oltului ⁶⁰.

Elementele de toponimie turcomană din Muntenia au fost deja semnalate de Tomaschek și Jireček ⁶¹. În ultimii ani s-au determinat în Muntenia zone în care se întilnesc toponime și hidronime rămase de la pecenege și cumani ⁶². Grupa cea mai apropiată de zona unde se grupează morminte pecenege în Ilfov ar fi în cîmpia Burnazului, între Argeș și Dunăre, unde a fost descoperit mormîntul de la Tangîru. În schimb, în zona din stînga Argeșului nu avem astfel de denumiri.

În toată perioada dominației pecenege, jumătatea de nord a Munteniei ca și Moldova dintre Carpați și Prut (poate chiar pînă la apa Bîrladului) au rămas în afara stăpînirii pecenege și a tulburărilor provocate de instalarea acestora, însoțite de distrugeri.

În aceste zone întinse submontane și intramontane de depresiuni, dealuri și coline, evoluția societății locale aproape că nu a fost tulburată de nomazii pecenege, iar relațiile feudale se puteau dezvolta aici treptat în sînul obștilor, nestîjnite de factori de frinare externi.

După cum se știe evoluția în această direcție a fost ceva mai rapidă în Muntenia decît în Moldova. Desigur că acest fapt și-a avut importanța sa pentru dezvoltarea ulterioară în direcția constituirii statelor feudale românești. În încheiere socotim că atît instalarea pecenegilor în Muntenia în perioadele amintite cît și pătrunderea lor în Moldova în zona nordică, a Prutului și Nistrului, ca și așezarea unor grupuri de pecenege în Transilvania și Banat, ridică multe probleme ce urmează să fie lămurite în viitor și în care contribuția arheologiei va fi hotărîtoare.

⁶⁰ D.A. Rassovsky, în *Seminarium Kondakovlanum*, VI, Praga, 1933, p. 30, p. 33 nota 212 și pl. I, p. 64—65; Vezi și *Indicatorul alfabetic al localităților din R. P. Română*, București, 1956, p. 537.

⁶¹ Constantin Jireček, *Sitzungsberichte der Königl. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*, Classe für Philosophie, Geschichte und Philologie, 1889, Praga, 1890, p. 11.

⁶² I. Conea și I. Donat, *Contributions onomastiques* (publiées à l'occasion du VIe Congrès International des Sciences onomastiques à Munich du 24 — 28 août 1958), București, 1958, p. 158; vezi și harta la p. 166—167.

SÉPULTURES PETCHÉNÈGUES DE LA PLAINE DU DANUBE

RÉSUMÉ

Au début de son étude, l'auteur passe brièvement en revue les recherches concernant les sépultures des nomades turcomans comprises dans les tumulus répandus à travers les régions du nord de la mer Noire, recherches commencées au siècle dernier et poursuivies jusqu'à ce jour. Il relève également les efforts accomplis au cours de ces dernières décennies pour distinguer les uns des autres les vestiges funéraires appartenant aux différentes peuplades de Turcomans nomades — Petchénègues, Ouzes et Coumans — ainsi que les points de vue différents auxquels ont abouti l'étude et l'interprétation des types de sépultures, de leur rituel et de leur mobilier funéraire.

L'étude s'occupe ensuite de l'établissement des Petchénègues dans la plaine du Danube, dans l'aire de la culture de Dridu, et des sépultures que ces nomades y ont laissées. On considère que les Petchénègues ont pénétré dans la plaine de la Valachie après la mort de l'empereur Jean Tzimiskès, au cours des années 976—988 de n.è., à la faveur tant du conflit entre Byzantins et Bulgares que de l'affaiblissement de l'Etat russe de Kiev après la campagne de Sviatoslav.

L'installation des Petchénègues dans la plaine de Valachie est examinée en rapport avec la situation des établissements de la culture de Dridu compris dans la zone de pénétration des Petchénègues, où l'on constate les destructions causées par ceux-ci. A proximité des établissements Dridu disparus alors, ou sur leur territoire même dans la région de plaine, on relève des sépultures tumulaires petchénègues datant pour la plupart du XIe siècle ou peut-être, dans certains cas, de la fin du Xe siècle. Dans la plaine de Valachie, deux groupes de sépultures petchénègues peuvent être distingués : l'un sur le territoire du département d'Ilfov, pouvant être daté dans les grandes lignes de la fin du Xe siècle et de la première moitié du XIe siècle, l'autre sur le territoire du département de Brăila, qui se situe dans la seconde moitié du XIe siècle et se prolonge jusqu'au début du XIIe siècle. L'étude souligne particulièrement l'importance de la seconde période d'habitation des Petchénègues, qui commence vers le milieu du XIe siècle, moment à partir duquel les Petchénègues établis au nord du Danube, devenus sédentaires et convertis au christianisme, ont été assimilés par la population roumaine en même temps que les derniers groupes de Slaves. La population petchénègue attestée par les tombes du département de Brăila appartenait aux nomades qui sont restés au nord du Danube après que la plupart d'eux eut franchi le fleuve, en 1048—1049. Sous la pression des Ouzes au Dniepr d'une part, repoussés d'autre part aussi bien par les Byzantins que par l'Etat russe de Kiev (1036), il ne restait plus aux Petchénègues que de tenter une sortie vers le nord, la « Patsinakia » se trouvant réduite, en 1036, à moins de la moitié de son aire. L'auteur estime que les découvertes de vestiges turcomans tant sur la plate-forme moldave centrale et dans le bassin de la Jijia et du

Bahluiu, qu'entre le Prut et le Dniestr, au nord du vallum septentrional de Trajan et de la rivière Botna, correspondent à la pénétration vers le nord des Petchénègues après la date susmentionnée, lorsque furent détruites — ainsi que les découvertes archéologiques l'attestent — les établissements fortifiés slaves situés au nord de la rivière Răut.

Les sépultures petchénègues de la plaine du Danube connues jusqu'à ce jour sont, selon l'auteur, au nombre de 13 : 3 situées dans le Boudjak, datant de la seconde moitié du XIe siècle, et 10 dans la plaine Valaque, dont 6 dans le département d'Ilfov et 4 dans celui de Brăila. Une seule tombe de Valachie, découverte sur la rive du lac de Tei, à Bucarest (tombe détruite par des briquetiers), surfermait des matériaux archéologiques — un mors à deux canons, une hache de combat et un étrier — différant du mobilier des tombes petchenègues de cette zone, caractérisé par le mors à barre unique. Du reste, cette tombe a été attribuée à un cavalier magyare du Xe siècle ; aussi l'auteur ne l'a-t-il pas incluse dans son tableau synoptique des sépultures petchénègues de la plaine du Danube, où sont consignés le lieu de la découverte et de la sépulture, le type d'enterrement, le type de mors et les autres pièces caractéristiques du mobilier.

Suit une comparaison entre les sépultures de la plaine du Danube et celles des régions nord-pontiques, mettant en évidence leurs points communs et divergents, ainsi que leur groupement géographique.

L'auteur souligne ensuite que les découvertes des tombes turcomanes de Valachie ont permis pour la première fois de les assigner de façon certaine aux Petchénègues. On ne saurait en effet les attribuer aux groupes d'Ouzes, puisque, d'une part, il est établi par les données historiques et archéologiques connues que ceux-ci sont entrés dans le territoire de l'Empire byzantin par le nord de la Dobroudja et que, d'autre part, ils ne sont pas attestés dans la toponymie valaque, qui comprend en échange un nombre de toponymes et d'hydronymes roumains qui attestent les petchénègues dans ces parages.

La fin de l'étude est consacrée à l'analyse des modifications produites par la pénétration des Petchénègues dans la plaine de Valachie, l'auteur faisant remarquer que dans les établissements de plaine appartenant à la culture de Dridu surpris par l'invasion des Petchénègues on ne trouve la céramique décorée à la roulette. D'autre part, on a mis au jour dans certaines sites de Valachie des chaudrons en terre cuite, entiers ou à l'état fragmentaire, associés en un seul cas à la poterie décorée à la roulette, ce qui mène à la conclusion que ces derniers objets doivent être assignés à la période de la domination petchénègue, plus précisément à la période de leur passage à la vie sédentaire, qui correspond sans doute chronologiquement à la situation relevée en Moldavie, dans la zone comprise entre le Birlad et le Prut et dans la dépression de la Jijia et du Bahluiu, où l'on rencontre à la fois des établissements de la culture de Dridu, des sépultures tumulaires turcomanes (certaines d'entre elles petchénègues) et des établissements où à côté de la poterie Dridu se trouvent des chaudrons en terre cuite et des vases décorés à la roulette.

Il est précisé que dans les tombes des nomades turcomans de la Valachie la céramique fait entièrement défaut.

Enfin, l'auteur s'arrête quelque peu sur la situation sociale et ethnique de la société de la région étudiée. Il relève ainsi que le processus d'inté-

gration à la population autochtone roumaine de certains groupes slaves était encore en cours, quoique tirant sur sa fin, et que ce processus a englobé aussi ceux des nomades turcomans (en l'occurrence les Petchénègues) qui étaient restés sur place et qui étaient devenus sédentaires et chrétiens. De même, l'auteur souligne que la pénétration des Petchénègues dans la zone de plaine a eu des répercussions sur les relations féodales en voie de cristallisation.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Tombes pechénègues de la plaine du Danube. 1 Tangtru ; 2 Movilița ; 3 Oltenița (« La Iordoc ») ; 4 Curcani (« Potcoava ») ; 5 Oltenița (« Renie ») ; 6 Rîmnicelu ; 7 Lișcoteanca (« Movila olarului ») ; 8 Lișcoteanca („Movila olarului” ; 9 Lișcoteanca (« Moș Filon ») ; 10 Jilava (« Măgura Jilavei ») 11 Pavlovca ; 12 Grădiștea ; 13 Tuzla.